

על מפעלו המחקרי של אמנון שילוח

יצחק אבישור

Amnon Shiloah, *Jewish Musical Traditions*, Wayne State University Press, Detroit, 1992, Jewish Folklore and Anthropology Series, General Editor R. Patai, 274 pp.

פרופ' אמנון שילוח הוא אחד החוקרים הבולטים והחשובים בארץ ובעולם בחקר המוסיקה המזרחית, הערבית והיהודית. מתוך רבגוניות של היבטים הוא חיבר כמאה וחמישים מחקרים וכעשרה ספרים על המוסיקה הערבית והיהודית, ובכלל זה פעל להוצאת תקליטים אחדים מהרפרטואר של קבוצות אתניות שונות, ערביות ויהודיות. גולת הכותרת של עשרות מחקריו וספריו¹ היא מחקרו רב ההיקף על התיאוריה המוסיקלית בכתבי-היד הערביים. המחקר התפרסם בסדרה הבינלאומית RISM (Repertoire International des Sources Musicales)².

בשנות השמונים ביקשה האוניברסיטה הפתוחה מפרופ' אמנון שילוח להכין קורס לימוד על 'המסורת המוסיקלית של קהילות ישראל'. פרופ' שילוח נענה לאתגר גדול זה ועמד בראש הצוות של הקורס ושמונה מתוך שתים עשרה יחידות המשתרעות על כאלף וחמש מאות עמודים הוא כתב בעצמו. כיום קורס זה מהווה כלי רב חשיבות להכרת המורשת המוסיקלית היהודית. בעקבות מפעל זה נטל פרופ' שילוח על עצמו לסכם את עיקרי מחקריו בתחום המסורת המוסיקלית של קהילות ישראל, ובספר שלפנינו הם מרוכזים בתמציתיות. על חשיבותו של הספר נקל לעמוד אם זוכרים שעברו יותר משבעים שנה מאז יצא ספרו העיקרי המקיף והכולל של אברהם צבי אידלזון, 'תולדות הנגינה העברית', ויותר משישים שנה מאז צאת ספרו באנגלית.³ מחקריו המוסיקליים של פרופ' שילוח הם בעלי אופי סוציו-תרבותי.⁴ במחקריו הוא

1 ביניהם 'אגרת האחים הנאמנים על המוסיקה', תל-אביב 1976.

2 *The Theory of Music in Arabic Writing 900-1900*, München, 1979.

3 א"צ אידלזון, תולדות הנגינה העברית - מהותה, יסודותיה והתפתחותה. כך ראשון, ברלין תרפ"ד (הוצאת דביר תל-אביב-ברלין) A.Z Idelson, *Jewish Music in its Historical Development* (וכן שש מהדורות נוספות בשנים 1944-1981) New York 1929

4 ראה למשל ספרו 'נושא המוסיקה בזוהר', ספר המונוגרפיות 'יובל', כרך 5, ירושלים 1977. במיוחד יש להזכיר את ספרו 'המסורת המוסיקלית של יהודי עיראק', אור יהודה 1983. וכן גם את הספרון 'ולפאתי מזרח קדימה' - לבחינת דרכי שילוב יסודות מזרחיים במוסיקה הישראלית, משגב ירושלים, ירושלים תש"ן.

מרבה להתחקות אחרי הדינמיקה של השינויים שחלו במוסיקה של עדות ישראל, על רקע התמורות החברתיות והתרבותיות שפעלו על אותה קהילה מבפנים ומבחוץ.⁵ אמנם במבוא לספר מעלה פרופ' שילוח את השאלה: היש מקור משותף למוסיקה היהודית של קהילות מזרח ומערב, או שאינה אלא בליל צלילים, מעין מגדל בבל מוסיקלי? על מנת לענות על שאלה זו לוקח פרופ' שילוח את הקורא למסע מאלף ומרתק בנבכי הדורות של ישראל בארצו ובגולה, תוך שהוא מנסה למצוא את הקווים המאפיינים את המוסיקה של כל קהילה וקהילה, לעמוד על המשותף לכלל קהילות ישראל, וכמובן גם על המבדיל והייחודי לכל קהילה וקהילה. במבוא לספר פרופ' שילוח אף מציג את הגישות השונות בחקר המוסיקה ודן ביתרונותיה ובחסרונותיה של כל אחת ואחת. אשר לו עצמו הוא אימץ את הגישה שדנה במוסיקה בהקשרה התרבותי ובחינתה בנושאי חתך המשותפים לכל קהילות ישראל. ואמנם במחקריו פרופ' שילוח חותר ומברר את הרקע החברתי והתרבותי של כל קהילה וקהילה שהוא דן במסורתה המוסיקלית.

על אף צמצומו היחסי (הספר מכיל 274 עמודים) מקיף הספר שלל נושאים והוא חובק עולם ומלואו. כך נמצא בספר דיונים מרתקים על שירת החול ושירת הקודש; על שירה המקובעת בשבתות ובמועדים ועל שירה לכל עת; על שירת גברים ועל שירת נשים; על ההילולות כולל שירת הזיזארה (ביקורים בקברות הקדושים); על הריקוד החסידי ועל הריקוד הכורדי; על הריקוד התימני ועל המחול המודרני בישראל; על החליל ועל השופר; על סמלי הקבלה ועל שירת הבקשות; על הרומאנסה הספרדית יהודית, ועל המימונה והסהרנה; על הפיוט האשכנזי ועל השבחות הבליים; על 'הניגון החסידי' ועל 'הדיוואן התימני'; על להקות הנגנים היהודים בעיראק, במארוקו, באיראן ועל הכליזמרים באירופה. לצדם ימצא הקורא אף דיונים ספציפיים בשירים על 'לכה דודי' ועל נהרות בבל; על 'ברכת כהנים' ועל 'כל נדרי'.

פרופ' שילוח הקדיש מחקרים פרטניים רבים לקהילות השונות,⁶ ובספר זה הוא נותן גם את תמצית הדברים שעלו ממחקריו אלו. כך הוא משלב בהרצאתו מקורות כתובים ומסורת חיה. במקורות הכתובים הוא מגיע לתקופת התנ"ך, לתקופת בית שני, לתקופת ימי הביניים ואף לעת החדשה. רבים ממחקריו הוקדשו לדיון במקורות המוסיקה בספרות העברית והערבית, ולאחרונה יצאו כמה ממחקריו בנושאים אלה בקובץ מיוחד.⁶ כך, למשל, הוא בוחן את ספרות המסעות שיש בה תיאורי אגב של נוסעים שהיו עדים לאירועים מוסיקליים בקרב קהילות ישראל.⁷ לכל אלו הוא מצרף את תוצאות מחקריו בעבודת שדה של איסוף והקלטת יצירות מוסיקליות, אם במסגרת שירת בית הכנסת או במסגרת שמחוצה לו. השילוב של מסורת חיה ומקורות כתובים הוא המעניק עומק ועניין רב למחקריו של פרופ' שילוח, העומד על השינוי והגיוון המתחוללים בתהליך המסירה בזמן הביצוע.

5 חלקם נאספו לאחרונה לקובץ: A. Shiloah, *The Dimension of Music in Islamic and Jewish Culture*, Hampshire 1993.

6 ראה הערה 5.

7 ראה גם את מאמרו בנושא זה: א' שילוח, 'הצלילים הבוקעים מיומני המסע', באוניברסיטה – כתב עת של האוניברסיטה העברית בירושלים 6 (1991) עמ' 18–21.

אחת הסוגיות הנידונות בהרחבה בספר היא הסוגיה המרכזית של המוסיקה היהודית, דהיינו: היש הבחנה ברורה בין שירת בית הכנסת ובין השירה שמחוצה לו, והאם הבחנה זו מוצדקת? פרופ' שילוח עומד על המגבלות הרבות בתשובה על שאלה זו. אף על פי כן הוא מאמץ הבחנה זו, לא בלי שיעמוד על ההבדל שבין שיטתו הוא לבין אלה שקדמו לו (כמו אידלזון). בשירת בית הכנסת, שימשו, לדעת פרופ' שילוח, בערבוביה לחנים פשוטים ועממיים ולצדם יצירות מתוחכמות שמקורן במוסיקה האמנותית, ובכך פלש החול לתחומי הקודש. וכן להפך. לשירת החול שמחוץ לבית הכנסת חדרה שירת השבחות, שירת הקודש. ולבסוף קובע פרופ' שילוח: מאפייני שירת בית הכנסת הם הלשון העברית, הטקסטים המקודשים, הליטורגיה ומחזור השנה היהודית. לעומת זאת בשירה שמחוץ לבית הכנסת תמצא לרוב אחת מלשונות היהודים, טקסטים מן המסורת החיה שמועברת מדור לדור בעל־פה, עיקר שימושם בחיים במחזור חיי האדם. פרופ' שילוח אינו הראשון ואף אינו היחיד שעסק, או עוסק, במוסיקה היהודית והערבית, אך מחקריו הם המקיפים ביותר, היסודיים ביותר והמעודכנים ביותר שיש על נושא זה. הוא הראשון שערך אינטראקציה בין שני עולמות אלה והעלה לראשונה את שאלות הזיקה שבין המוסיקה הערבית והיהודית על בימת המחקר המוסיקלי. לא בכדי הקנו לו מחקריו אלה הכרה מדעית בינלאומית כחוקר המוסיקה הערבית והיהודית המזרחית, ושלשת ספריו שיצאו בארבע השנים האחרונות באנגלית ובצרפתית יעידו על כך.⁸

8 בימים אלה יצא תרגום לצרפתית של הספר הנידון כאן, *Les Traditions musicales juives* בהוצאת Maison neuve & Larose, Paris 1996. והספר: *Music in the World of Islam*, World Music, Hampshire 1995